

BURSA'DA ZAMAN, MEKÂN VE İNSAN
Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı

Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan
Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı
© Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa
Sentez Yayıncılık 2022

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-625-7906-62-3

1. Basım: Sentez Yayıncılık
Bursa Eylül 2022

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı
STAR AJANS MATBAACILIK
Alaaddin Bey Mh. 634 Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi
2. Bölge Ayaz Plaza No:24 Nilüfer / Bursa
Tel: 0. 224. 249 33 20 Faks: 0.224. 245 18 09
Sertifika No: 15366

SENTEZ
YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr www.sentezkitap.com
Sertifika No: 47510

11. BÖLÜM

Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (1929-1938)

Hacer KARABAĞ¹

Giriş

Milli Mücadelenin başarıya ulaşması sonrası pek çok yurt gezisine çıkan Atatürk, savaşta ordusunun başında olduğu gibi devrimler döneminde de halkının içinde ve onlarla doğrudan temas halinde olmayı tercih etmiştir. Özellikle her devrim öncesi çıktığı yurt gezilerinde, devrimin ilkelerini anlatmış, milletin onayını almıştır. Her uğradığı köy, kasaba, şehirde büyük sevgi gösterileri ve ilgi ile karşılanan Atatürk, kendisine karşı gösterilen bu ilgi ve bağlılığı şahsına mal etmeden milletin bir temsilcisi olarak yine milletine bağışlamıştır. Hemen her geziye çıkışında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, uğrayacağı illere “*karşılama törenleri yapılmamasını*” duyurduğu halde, öğretmen, öğrencisi, memuru, esnafı, işçisi ve köylüsüyle tüm halk, O’nun geçeceği yollara dökülmüş, özellikle de gençler peşini bırakmamıştır. Bu gezileri esnasında 52 il merkezine uğradığı belirtilen Atatürk’ün, İstanbul, Yalova, İzmir ve Bursa illerinde diğerlerine göre daha fazla kaldığı görülmektedir.² Bu çalışmada, Atatürk’ün 1929 ve 1938 yılları arasında Bursa’ya yaptığı ziyaretler, dönem gazeteleri ve tanıkların anlatımlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

1929 Yılı 21-22 Ağustos 1929

6 Ağustos 1929’da Ankara’dan İstanbul’a gelen Mustafa Kemal, 21 Ağustos 1929’da Bursa’yı ziyaret etmiş ve 22 Ağustos’ta kentten ayrılmıştır.³ Atatürk’ün iki

---

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: hkara-bag@uludag.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-4855-5665>.

² Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1975, s. 8.

³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kronolojisi 1918-1938*, TTK Basımevi,

günlük Bursa ziyareti ile ilgili dönem gazeteleri ve kaynaklarında şu bilgiler yer almaktadır:

21 Ağustos 1929 Çarşamba

Gazi Hazretleri, sabah saat 09.30 da Ertuğrul Yatı ile İstanbul'dan hareket etmiştir. Beraberinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü, Londra Büyük Elçisi Ferit Beyler, bazı milletvekilleri ve maiyeti ile Marmara'da bir gezinti yaptıktan sonra Yalova'ya halkın alkışları arasında çıkmıştır. Yalova'da, Gazi'yi Kocaeli Valisi ile birlikte Bursa Valisi Fatin Bey, Kumandan Cemil Cahit Paşa, Halk Fırkası Müfettişi Dr. Cemal, Bursa Milletvekilleri Münir, Şefik, Refet, Semih Beyler karşılamıştır.⁴

22 Ağustos tarihli Vakit Gazetesi'nde şu bilgiler yer almaktadır:

“Saat 14.00'te Bursa'ya hareket edilmiştir. Yollarda köylüler beyecanlı tezahürlerde bulunmuşlardır. Orhangazi kasabasında Belediye'de yarım saat istirahat edilmiş, Gazi Hazretleri Tezahürat yapan halka iltifat etmişlerdir. Bursalılar, Atıcılar mevkiinde bekliyorlardı. Gazi Hazretleri askerleri ve askerî liselileri teftiş etmiş “Merhaba, nasılsınız?” diye iltifat eylemişlerdir. Gazi Hazretlerinin şebre girişi, toplanan memurların ellerini sıkmışlardır. Büyük münci Çekirge yolundaki köşke teşrif etmişler, orada toplanan memurların ellerini sıkmışlardır. Kız Mektebi talebesi Gazi Hazretlerinin iltifatından tebeyyüce ağlamışlardır. Refakatlerinde Dâhiliye Maliye vekilleri bulunmaktadır. Bursa bayram gibi donandı, sevinç içindedir.”⁵

22 Ağustos 1929 Perşembe

23 Ağustos 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Atatürk'ün Bursa'daki ziyareti ile ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Gazi Hz. dün akşam Çekirgedeki köşklerinde banyo aldıktan sonra caddeleri dolduran kesif halk tabakasının samimi tezahüratı arasında Cumhuriyet köşküne geçtiler ve geceyi orada geçirerek sabahleyin Çekirgedeki köşklerine döndüler. Bugün öğleden sonra Saffet B., Vekiller ve mebuslar Gazinin köşklerinde toplandılar, 16'da halaskar Gazi köşkünün balkonunda görüldü. Biraz sonra, beyaz panama ile gri elbise giymiş olarak merdivenlerden indiler. Vali Fatin Beye “Allaha ısmarladık” diyerek sarı ve üstü açık otomobillerine bindiler. Gazinin yüzü neşe vücudü sıhhat içinde idi. Otomobillerinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya B. İle Kılıç Ali ve Rüsubi Beyler vardı. 16.10'da Çekirge yolundan Mudanya'ya hareket ettiler. Gazi

Ankara, 2000, s. 493.

⁴ Cumhuriyet, 22.08.1929, s. 1.

⁵ Vakit, 22.08.1929, s. 1.

Hız. Teşyi merasimi istemediğinden merasim yapılmadı. Arkadaki otomobillerde Maliye Vekili, Furka Kâtibi Umumisi Saffet, Müfettiş Cemal, Vali, Ali Hikmet Paşa Fırka mutemetleri Bursa mebusları mülkiye müfettişi Nedim, Nazmi Beyler vardı.

17'de Mudanya'ya muvasalat olundu. İskelede ve sahillerde biriken binlerce halkın alkış tufanı arasında doğruca Ertuğrul yatına girdiler. Bir müddet güvertede oturup halka iltifatta bulundular. Vali ile görüştüler. 17.15'te yat hareket etti. İskelede biriken binlerce halk Gaziye teşyi etti. Bursa Fırka müfettişi de yatla İstanbul'a hareket etti.”⁶

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 22 Ağustos'ta çevredeki askeri birliklerce gerçekleştirilen Bursa Manevralarının bir bölümünü izlemiş ve Işıklar Askeri Lisesi'ni ziyaret etmiştir.⁷ Atatürk'ün 22 Ağustos tarihli gezisi ile ilgili Işıklar Askeri Lisesi Tarihi kitabında da şu bilgiler yer almaktadır:

“22 Ağustos 1929, Işıklar tarihinin en önemli günüdür. Ebedi Başkomutanımız Atatürk, Bursa'ya gelerek okulu denetler. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, şehrin doğu girişinde, Hacıvat Hanı yakınlarında Işıklar Askeri Lisesi tarafından törenle karşılanır. O günleri yaşayanların hafızalarında kalan şu ayrıntıyı buraya almak istiyoruz: Atatürk, Okula gelişlerinde, ana girişteki A Blok'un kitabe ve Saltanat Amblemi bastonuyla işaret ederek okul komutanına bazı emirler vermişlerdir. Daha sonra İç avludaki şadırvanın etrafında toplanan öğrencilere bazı sorular sormuşlardır, Ancak ne emir verdikleri ve ne gibi sorular sordukları maalesef bilinmemektedir.”⁸

1917 Bursa doğumlu Louis Günseven o günlere dair şunları aktarmaktadır:

“Gördüm de elini öptüm. Bizim Altıparmak'ta işte. Bizim evin önünde durdu arabası, ben koş koş gittim "Hoş geldiniz baba!" dedim, sarıldım elini öptüm. Bir de okulda iken gördüm. "Hoş geldiniz!" dediler bizim ablalarımız. Atatürk'ü karşılamaya giderken okul bizi giydirdi, kırmızı beyaz kurdeleler altı yarıya kadar kırmızı, üstü beyaz bizim bayrağımız gibi giydirdiler. O indi arabadan, bir kız geldi ona şiir okudu, elini öptü biz de alkışladık gitti sonra. İlk önce araba o getirmişti Bursa'ya. Açık bir arabaydı. Ben küçüktüm tam tarihi hatırlamıyorum. Bir de Atatürk gelince bütün Altıparmak çıkardı evlerden halıları aşağıya kadar yolu halılarla döşedik. Havra'da da duvar öyle çiçeklerle güllerle süslendi ki biz orada kaldık, o kız orada durdu şiirini okudu havranın önünde. Havra duvarın arkası idi. Bizler Atatürk'ü çok severdik bütün Yahudiler Atatürk'ü çok severdik. Kemal Atatürk, Kemal Atatürk diye. Büyük bir adamdı, çok çok iyi bir insandı. Ah öldüğü

⁶ Ahmet Niyazi Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 214.

⁷ Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, İkinci Baskı, BURDEF Yay., İstanbul, 1999, s. 65.

⁸ *Işıklar Askeri Lisesi Tarihi*, Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, Bursa, 1999, s. 44-45.

*gece kocam geldi, "Mahvolduk Louisa! Atatürk öldü!" dedi. Çok baktılar ama siroz hastalığı vardı Atatürk'te. Kurtaramadılar hâlbuki Avrupa'dan da doktor gelmişti bakmaya."*⁹

1931 Yılı 4-5 Ocak 1931

Mustafa Kemal'in 1931 yılı Ocak ayında Bursa'ya gerçekleştirdiği ilk gezi Türkiye tarihinin önemli olaylarından biri olan Menemen İsyanı üzerine gerçekleşmiştir.

Dönem gazeteleri ve kaynaklarında gezi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

4 Ocak 1931 Pazar

Atatürk, gece saat 24.00'te, tetkik seyahatlerinde kendisine eşlik eden isimlerle birlikte Sakarya motoru ile Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmış ve saray açıklarına gelmiş olan Ege vapuruna geçmişlerdir. Vapur akabinde Mudanya'ya hareket etmiştir.¹⁰

5 Ocak 1929 tarihli Milliyet gazetesinde gezi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

"Gazi Hz. Ege vapuru ile sabaha karşı Mudanya'ya teşrif buyurdular. Vali Fatin B. ile Ali Hikmet ve Cemil Cahit paşalar ve fırka teşkilatına memur mebuslardan Refik, Şefik, Lütfi B.ler Maltepe vapuru ile Gazi Hz.ni istikbal ettiler. Saat onu çeyrek geçe Maltepe vapuru iskeleye yanaştı. Gazi Hz. Halkın coşkun tezahüratı arasında dışarı çıktılar. Bu esnada bir hanım Gazi Hz.ne bir istida takdim etti. Gazi Hz. İstidayı okudular. Ve halkın alkış tufanı arasında refakatlerindeki muttat zevat ile birlikte Mudanya'dan Bursa'ya hareketle Çekirge yolundaki köşklerini teşrif buyurdular. Öğle yemeğini köşklerinde yedikten sonra evvela vilayet dairesini ziyaret ettiler. Müteakiben hükümet ve fırka meydanını dolduran binlerce halkın alkışları arasında yürüyerek halk fırkası merkezini teşrif buyurdular. Fırka kapısının önünde Demirtaş köyünden Dramalı İbrahim isimle 13 yaşında bir çocuk Gazi Hz.ne "Dur!" dedi ve ilave etti. "Gazi Paşa babacığım. Beni burada bırakma. Memlekette bana mektep yok. Nereye başvurumsa almadılar. Sana evlat olayım." Gazi Hz. bunun üzerine çocuğa bazı sualler sordular. Ve çocuğun akşama köşke getirilmesini emir buyurdular. Badebu fırkaya girildi. Burada, fırka reisi Hulusi B. Fırka erkânı Gazi Hz.ne takdim eyledi. Müteakiben fırkanın büyük salonunda toplanan yüzlerce fırka müntesipleri, memleket ihtiyaç ve dilekleri etrafında bas-

⁹ Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2005, s. 86.

¹⁰ *Milliyet*, 04.01.1931.

bihallerde bulundular. Fırkaya mensup birçok hanımlar da vardı. Gazi Hz. burada toplanan halk mümesillerine teşekkür ederek firkadan ayrıldı.

Gazimiz hükümeti ve C.H.F.sını ziyaret ettikten sonra Belediye binasına teşrif etti. Memleketin iktisadiyatı haleti ictimaiyesi vesair mevzular etrafında bazı sualler sordular. Kendilerine izahat verildi. Bursa halkı emsalsiz bir coşku içinde kalpten kopan alkış tufanı arasında Gazisini adım adım takip ediyor.

Reisicumhur Hazretleri, darelerinde öğle yemeğini yemişler Vilayet makamını ziyaret ettikten sonra, Cumhuriyet Halk fırkasını teşrif edecek köy ve kaza beyetleri ve fırka azaları ile konuşmuşlardır. Gazi Hazretleri, fırka teşkilatının faaliyeti hakkında izahat almışlar ve ayrılırken Bursa şehrinin güzide şahsiyetleri ve inkişafı C. H. Fırkasının muhterem azası ile karşı karşıya bulunmaktan büyük bir haz duyduklarını ve bu derin hazı ifade etmediği vazife bildiklerini beyan ederek veda buyurmuşlardır. Reisicumhur Hazretleri, Belediye meclisi azalarını kabul ile şehir işleri hakkında konuşmuşlar ve ipek sanayiile alakadar olarak iki mensucat fabrikasını gezmişlerdir. Fabrika sahiplerinin verdikleri izahat ipek sanayinin az bir zaman içinde mazhar olduğu seri inkişafı ve bilhassa parlak istikbali tebarüz ettiriyordu. Reisicumhur Hz.leri saat 19'da dairelerine avdet etmişlerdir.”¹¹

Atatürk parti binası önünde Demirtaşlı İbrahim ile yeniden karşılaşmış ve İbrahim, Gazi'nin bastonunu tutarak: “Unutmadın ya Paşam” diyerek vaadini hatırlatmıştır. Atatürk, Vakit gazetesinin haberine göre köşke götürülmüş ve akabinde de bir okula yerleştirilmiştir¹².

5 Ocak tarihli Cumhuriyet gazetesinde de Atatürk'ün tetkik ettiği fabrikanın Hacı Sabrı Beyin Türk-Japon ipek fabrikası olduğu bilgisi verilmektedir.¹³

Atatürk 5 Ocak Pazartesi günü Bursa'da saat 11.00'de Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş ve ocaklılar ile uzun süre görüşmüşlerdir. Görüşmenin esas konusu Ocakların nasıl çalışması gerektiği ve kültür konuları olmuştur. 6 Ocak tarihli Milliyet gazetesinde Atatürk'ün Bursa'daki ziyaretleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“Gazi Hz. bugün saat 11'de Türk Ocağını ziyaret etmişler ve ocaklılar tarafından alkışlarla karşılanmışlardır. Gazi Hz. Ocakta Numan Beyden ocak işleri hakkında izahat almışlardır. Reisicumhur Hz. Ocakta saat 2,5'a kadar kalarak ocaklılarla muhtelif meseleler üzerinde samimi hüsnühâllerde bulunmuşlardır. Müteakiben dispanseri ziyaret ve memnuniyetlerini beyan etmişlerdir. Bilahare Cumhuriyet köşküne azimetle öğle yemeğini yedikten sonra askeri fırkayı ziyaret etmişlerdir.”¹⁴

¹¹ *Milliyet*, 05.01.1931, s. 1 ve 5.

¹² *Vakit*, 05.01.1931, s. 1.

¹³ *Cumhuriyet*, 05.01.1931, s. 3.

¹⁴ *Milliyet*, 06.01.1931, s. 1.

Yılmaz Akkılıç, “**Atatürk ve Bursa**” adlı eserinde Atatürk'ün bahsedilen tarihlerdeki Bursa gezisi ile ilgili şöyle bir anıyı aktarmaktadır:

“*Atatürk'ün Harbiye'de (Harp Okulu) Fransızca öğretmenini olan Nevres Bey, 1930-1934 öğretim yıllarında Bursa Erkek Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmaktadır. Bursa'yı onurlandıran Atatürk, beraberindeki kimselerle Erkek Lisesi'ne gider ve okul müdüründen Nevres Bey'in dersi olup olmadığını sorar; derste olduğunu öğrenince, bulunduğu dershaneye götürülmesini ister. Dershanenin kapısını vurarak içeri giren Gazi'nin karşısında Nevres Bey, askerce 'Dikkat' komutu verir, sınıf mevcudunu ve işlenen ders konusunu söyler. Atatürk, dershanenin arka tarafına beraberindekilerle çekilerek işlenen dersi izlemeye başlar. Gazi'nin öğrencisi olduğunu bî-teviye (sürekli olarak) söyleyen Nevres Bey'in, eski öğrencisine karşı aldığı ciddi davranış, bulunduğu sınıf öğrencilerince yadırganmıştır. Bu, öğrencilerin yüzlerinden anlaşılmaktadır. Nevres Bey, derse kaldırdığı bir öğrenciye: “Bahçedeki havuzun üstündeki kameriyenin etrafını süsleyen çiçeklerin etrafında uçuşan kuşların sesleri bahçeyi dolduruyordu” cümlesini yazdırır ve Fransızcaya çevrilmesini ister. Birbiri arkasından derse kaldırılan üç öğrenci istenilen cümleyi kuramamıştır. Bu sırada Nevres Bey'in parmağı sınıfın arkasındaki Cumhurbaşkanı Gazi'ye uzanır: “Kemal hatırladın mı?” diye sorar. Kemal: “Evet hocam, hatırladım” cevabını verir. Nevres Bey: “Öyle ise gel, yap!” der. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, öğrencilikten kalan bir alışkanlık, saygı ve uyum içinde siyah tahta başına geçer ve cümleyi kurar.”¹⁵*

Aynı tarihlerde Bursa Erkek Lisesi'nde öğrenci olan Avni Domaniç ise o güne dair anılarında şunları aktarmaktadır:

“*Bursa Erkek Lisesi Orta kısım birinci sınıftayım. Atatürk lisemizi şereflendirdiler. Yine başta okul müdürü, öğretmenlerimiz, biz öğrenciler, Atatürk'ün ellerini öptük. Atatürk, kendisinin Harbiye'de lisan hocası olan ve emekli olduktan sonra lisemizde görev alan Nevres Bey'in dersine girip öğrenciler arasına oturdular. Kara tahtada bir öğrenci Nevres Hoca'nın kara tahtaya yazdırdığı Türkçe bir cümleyi Fransızcaya çevirmekle uğraşıyor, bir türlü başaramıyordu. Nevres Hoca Atatürk'e hitaben “Mustafa, bu çocuğa yardım eder misin?” dedi. Atatürk hocasının isteğini yerine getirdi. Bu olay yalnız okulda değil, bütün Bursa'da aylarca konuşuldu.”¹⁶*

Atatürk, 5 Ocak tarihinde saat 17.00'de Mudanya'ya hareket etmiş ve Ege vapuru ile saat 23.00'te Derince'ye geçmiştir. Derince'de maiyeti ile özel trene binen Atatürk, 6 Ocak Salı günü Ankara'ya dönmüştür.¹⁷

¹⁵ Akkılıç, a.g.e., s. 68-69.

¹⁶ *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi*, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2011, s. 76.

¹⁷ *Vakit*, 06.01.1931, s. 1.

7 Ağustos 1931 Cuma

Yalova'da bulunan Atatürk, 7 Ağustos tarihinde Bursa'ya günübirlik ziyarette bulunmuştur. Gezinin ayrıntıları ile ilgili Milliyet gazetesinin 8 Ocak tarihli haberrinde şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Gazi Hazretleri sabah saat altıda maiyeti erkanile Bursayı teşrif ettiler. Cumhuriyet köşküne indiler. Öğle yemeğini müteakip Polis müdürü Mustafa Bey maiyetlerinde olduğu halde inşaatı bitmek üzere olan Uludağ oteline çıkmışlar ve oteli çok beğenmişlerdir. O esnada tesadüfen oradan geçmekte olan Halkın Sesi gazetesi tarafından tertip olan tenezzühe iştirak edenler tarafından hararetle selamlandılar, saat 19'da avdet buyurdular. Ve gece saat on bire çeyrek kala Mudanyadan hareket ettiler... Gazi Hazretleri Mudanyadan Ertuğrul yatı ile doğru Yalovaya ve oradan da Dolmabahçe sarayına gelmişlerdir.”¹⁸

1920 Kütahya doğumlu Meliha Atabarut, Atatürk'ün 1931 yılı Bursa ziyareti ile ilgili hatırladıklarını şöyle aktarmaktadır:

“Babamın Bursa adliyesinde hâkim olduğu 1931-1932 yıllarında, Adliye Binasında Atatürk geliyor dediler. Adliye Binasının hemen karşısındaki Halkevinin önünde kalabalık bir halk kitlesi vardı. Halkevinin basamaklarına kırmızı balı döşenmişti. Annemle beraber, pencereden seyrediyorduk. Atatürk geldi, biz de görmekten dolayı çok heyecanlandık. Arabasından indi, yürüyerek, alkışlanarak Halkevi merdivenlerinden çıkarken, kalabalığın arasından kara çarşafı bir hanım, kalabalığı yararak merdivenlerden çıktı, Atatürk'ün eline sarıldı ve elini öptü. Ben de o anı seyrettim.”¹⁹

1933 Yılı 17-19 Ocak 1933

1933 yılı Ocak ayının ortasında Ankara'dan yurt gezisine çıkan Atatürk, Eskişehir'e uğradıktan sonra Bursa'ya geçmiştir. Atatürk, Bursa'dan sonra Balıkesir, Kütahya, Adana, Gaziantep'e kadar uzanan bir yurt gezisine çıkmıştır. Gaziantep'ten Adana-Mersin'e geçen Atatürk vapurla Antalya'ya, oradan da İzmir'e ulaşmıştır.²⁰

Atatürk'ün 1933 yılı Bursa ziyaretlerinde ezanın Türkçe okunması düzenlemesi ile ilgili Bursa'da meydana gelen olayların etkili olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili ilk olay, 17 Aralık 1932'de Bursa Ulucami'de hafızın Cuma hutbesinde ezanın Türkçe okunmasının caiz olmadığını söylemesidir. İkinci olay ise tarihimize “Bursa Olayı” olarak bilinen ve 1 Şubat 1933'te ezanın Türkçe okunmasına

¹⁸ Milliyet, 08.08.1931, s. 1.

¹⁹ Yüceer, a.g.e., s. 105.

²⁰ Önder, a.g.e., s.99.

tepki olarak ortaya çıkan olaylardır.

17 Ocak 1933 Salı

Derince'den Gül Cemal Vapuru ile 17 Ocak 1933 günü Mudanya iskelesine çıkan Atatürk, saat 18.30'da Bursa'ya varmıştır. 18 Ocak tarihli Vakit gazetesinde gezi ile ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Reisicumhur hazretleri bugün şehrimizi şereflendirdiler. Gazi Hazretlerini karşılamak üzere, Ali Hikmet, Adil Paşalarla tek mil Bursa mebusları Vali Fatin, fırka idare heyeti reisi Hulusi Beyler ve banka müdürleri sabahleyin Mudanyaya gitmişlerdi. Gazi Hz.nin Derinceden bindikleri Gülcemal vapuru saat 16'da Bozburun açıklarında görüldü. Mudanya iskelesinde duran karşılayıcılar Maltepe vapuru ile Gülcemale kadar gittiler ve vapura geçtiler. Reisicumhur Hz. Vapurun iskelesinin önüne çıkarak gelenlere ayrı ayrı iltifatta bulundular. Tam saat 16 buçukta Büyük reisimiz Maltepe vapur ile karşılayıcı heyetle birlikte Mudanya iskelesine çıktılar. İskele önünde birikmiş olan halkın tezahürleri fevkalade bir derecede idi. Gazi Hazretleri selam vaziyetinde duran askerlerin önünden geçerek alkışlar ve yaşa nidaları arasında otomobillerine bindiler ve yanlarına Ali Hikmet Paşayı da alarak Bursaya hareket ettiler.”²¹

Cumhuriyet gazetesinin 18 Ocak tarihli haberinde ise: *“...Güzergâhtaki köylerin zirai kooperatifleri yollarda tak yaptırarak “... Köy kooperatifi Ulu Gazi'yi sayfi ile selamlar” yazmışlardı. Ziraat mektebi talebesi Gazi'yi karşıladı. Gazi Hz. otomobillerinden inerek talebeye iltifatta bulundular. Müteakiben Bursa'ya hareket ettiler. Gazi Hz. hiçbir surette merasim istemediklerinden köşklerinde sadece Belediye Reisi ve Polis Müdürü beyler tarafından istikbal edildiler.”²²* denilmektedir. Atatürk geceyi, Çekirgedeki köşkte geçirmiştir.

18 Ocak 1933 Çarşamba

Atatürk, saat 16.00'da köşkten çıkarak Bursa'da önce Belediye'yi ardından da Hükümet binasını ziyaret etmiştir. Hükümet alanında toplanan binlerce insan, Atatürk'ü büyük sevgi gösterileri ile karşılamıştır. Hükümet binasında Vali Fatin Bey ve memurlar tarafından karşılanan Gazi, buradan sonra Halk Fırkasını ve Fırka Kumandanlığını da ziyaret etmiştir.²³

19 Ocak tarihli Milliyet gazetesinde şu ayrıntılara yer verilmektedir:

²¹ *Vakit*, 18.01.1933, s. 1.

²² *Cumhuriyet*, 18.01.1933, s. 3.

²³ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1933, s. 1; *Hakimiyeti Milliye*, 19 Ocak 1933, s. 1; Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, (1928-1938) Cilt II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 744.

“Gazi Hz. Belediye reisinden şehrin umumi vaziyeti ile kaplıcaları hakkında izahat istemişlerdir. Belediye reisi büyük kaplıcalardaki hissesi İş Bankası tarafından satın alındığı için sermayenin ziyadeleşmesine artık lüzum kalmadığını söylemiş ve otelin bir an evvel açılmasıyla beraber ikinci bir otel inşasının da lüzumlu olacağı mütealeasında bulunmuş, dağ, kapluca ve plaj yeri olan Bursayı Avrupa ve Amerikalılardan bir çoğunun ziyaret arusunda bulunduklarını hatta bu hususta bazı nakliyat şirketleri vaistasile belediyeye müracaatlar yapıldığını da ilave etmiştir. Fakat vesait olmadığı için kendilerine müsbet bir cevap verilemediğini söylemiştir. Gazi Hazretleri belediyeden sonra Vilayeti ve Halk Fırkasını ziyaret etmiş, hükümet meydanını dolduran binlerce halkın tezahürat ve alkışları arasında yaya olarak Halk fırkasını teşrif buyurmuşlardır. Reisicumhur Hazretleri burada Fırka vilayet reisi Hulusi Beye: “Gençlik Halkevine rağbet ediyor mu?” sualini tevcih buyurmuşlardır. Hulusi Bey: “Evet Paşam, bütün samimiyetle Halkevi rağbet görüyor... Halk evi memlekette bütün ilim erbabını kucağında toplayarak bugüne kadar mekanikman çalışmakta olan Halk Fırkasının bundan sonra ilim ile fen ile şuur ile daha büyük hamleler yapacağına herkes emin olarak Halkevine bağlanmıştır.” cevabını vermiştir. Gazi Hazretleri Halk Fırkasından ayrılırken kendilerine Vali Fatih Bey tarafından heykeltıraş Nejat Bey takdim edilmiştir. Gazi Hazretleri Nejat Beye: “Eseriniz²⁴ muvaffakiyetli ve manidardır, tebrik ederim.” diye iltifatta bulunmuşlardır. Bunu müteakip askeri fırkayı ziyaret eden Gazi Hazretleri doğrudan Cumhuriyet köşküne giderek orada bir müddet istirahatten sonra Çekirgedeki köşklere avdet buyurmuşlardır. Bursa mebuslarını dün akşam Çekirgedeki köşklere yemeğe davet etmiş olan Gazi Hazretleri mebusları geç vakte kadar neztlerinde alıkoymuşlardır.”²⁵

19 Ocak 1933 Perşembe

Atatürk 19 Ocak günü saat 13.30’da köşkten ayrılarak Bursa Çekirge yolu üzerinde yeni yapılmış ve henüz suyu gelmemiş olan modern kaplıcaı gezmiştir. Binanın bütün kısımlarını, banyo ve istirahat alanlarını gezen Gazi, kaplıcalar ile ilgili izahat almışlardır. Daha sonra otomobil ile İpekiş dokuma fabrikasına geçen Atatürk, fabrikada ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur. Askeri Hastahaneyi de ziyaret eden Atatürk, saat 18.00’de köşke dönmüştür.²⁶

²⁴ Bahsedilen eser, Bursa Heykel’de bulunan Atatürk Anıtı’dır. Anıt Nejat (Sirel) Bey’in katkılarıyla yapılmış ve Cumhuriyet’in ilanının sekizinci yıldönümü olan 29 Ekim 1931’de açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkn. Akkılıç, a.g.e., s. 72.

²⁵ *Milliyet*, 19.01.1933, s. 1 ve 6.

²⁶ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1933, s. 1; *Milliyet*, 20 Ocak 1933, s. 1.

20 Ocak tarihli Vakit gazetesinde “*Bursanın Dünkü Günü*” başlıklı haberde günün ayrıntıları şu şekilde aktarılmaktadır:

“... *İpekiş dokuma fabrikasına gittiler. Burada fabrikanın hemen bütün dairelerini dolaşarak nasıl çalışıldığını yakından gördüler. Fabrikanın müdürü ve mütebassısları tarafından verilen izahatı alaka ile dinlediler. Müdürlük odasında bir müddet dinlendiler ve bu sırada refakatlerinde bulunan İktisat Vekili Celal Bey ve fabrika müdürü Reşat Bey ile temeli evvelce huzurlarında atılan fabrikanın kuruluşundan beri yaptığı işleri, geçirdiği tekamüller, satış teşkilatı, amele vaziyeti üzerinde görüştüler. Başlangıçta ecnebi mütebassıslar da çalıştıran fabrika bugün hepsi Türk olan genç ve çok değerli mütebassısların elindedir. İşçiler, Bursalıdırlar. Daba iş kanunu çıkmamış olmasına rağmen günde sekiz saat çalışmaktadırlar. İpekiş kumaşlarını ağırlaştırıp güzelleştiren modern tesisatı Balkan memleketlerinde eşi bulunmayan ve Avrupanın belli başlı dokuma merkezlerinden pek azında bulunan ileri ve mükemmel bir derecededir. Reisicumhur Haz., ayrılırken fabrikanın defterine şu cümleleri yazdılar: “İpekiş fabrikasında gördüklerimden çok sevinç duydum.” Gazi Haz., İpekişten sonra Çekirgede askeri hastahaneyi ziyaret ettiler. Hastahanenin muhtelif dairelerini gezdiler. Bilhassa çok yeni ve modern olan tesisatını görerek başbekimden izahat aldılar.”²⁷*

Akşamüzeri Halkevi’nde kendisini Bursa Halkevi mensuplarının bekledikleri haberini alan Gazi, Halkevi’ne Erzincan Milletvekili Saffet (Arıkan) Bey’le selâmlarını ve Tarih Kurultayı zabıtlarından bir cildi, armağan olarak göndermiştir.

20 Ocak 1933 Cuma

Atatürk, beraberinde bulunan İktisat Vekili Celâl (Bayar) Bey ile birlikte otomobille saat 12.00’de Bursa’dan Gemlik’e hareket etmiştir. Gemlik’te Tepederbent’te bir heyet tarafından karşılanan Atatürk, Saat 13.30’da iskelede kendisini alkışlamak için toplanan halkın “*Yaşa! Var ol! Yaşa Ulu Gazi!*” sesleri arasında Maltepe Vapuruna binmiş ve Gülcemal Vapuruna geçmiştir. Gülcemal Vapuru saat 15.00’te Bandırma’ya hareket etmiştir.²⁸

21 Ocak tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu bilgiler aktarılmaktadır:

“*Gazi Hz.nin askeri hastahaneyi ziyaretleri esnasında kaplıca sularının radyo aktiviteleri mevzuu bahsolmuş, bu sırada Belediye Reisimiz Muhittin Bey, Karamustafa kaplıcasının en yüksek radyo aktiviteyi haiz olduğunu arzemiştir. Reisicumhur Hz. mezkur hamama gitmeyi arzu buyurduklarından bu sabah Belediye Reisimiz tarafından Karamustafa hamamı süratle ihzar ettirilmiş ve Gazi Hz.*

²⁷ Vakit, 20.01.1933, s. 1 ve 2.

²⁸ Palazoğlu, a.g.e., s. 744.

burada bir banyo almak lütfunda bulunmuşlar ve memnun kalmışlardır. Hamamdan çıktıktan sonra otomobillerine Belediye Reisimiz Muhittin Beyi alarak Çekirge köşküne teşrif buyurmuşlar fakat köşke girmeyerek kendilerini teşyie gelen Ali Hikmet Paşa ile Bursa mebuslarının, Vali ve Halk Fırkası Reisinin birer birer ellerini sıkarak veda etmişlerdir. Teşyie gelen zevata: “Rahatsız olmayınız” buyurmuşlar ve otomobillerine Ali Hikmet Paşayı alarak saat on ikide Gemlik’e hareket etmişlerdir. Gazi Hz., Bursa seyahatlerinden ve bilhassa Belediye Reisinin faaliyetlerinden pek memnun kalmışlardır.”²⁹

5-7 Şubat 1933

1 Şubat’ta Bursa’da ezanın ve kametin Türkçe okunmasına karşı ortaya çıkan olaylar dolayısıyla Atatürk bizzat yerinde inceleme yapmak üzere Bursa’ya gelmiştir. Olayları İzmir’de bulunduğu sırada haber alan Gazi, Afyon üzerinden Bursa’ya hareket etmiş ve 5 Şubat’ta Bursa’ya varmıştır.

5 Şubat 1933 Pazar

Atatürk, 5 Şubat günü sabaha karşı saat 05.00’te Bilecik istasyonuna varmış, Bilecik ve Bursa Valileri, Kumandanlar ile Belediye Reisleri tarafından karşılanmıştır. Bursa Olayı ve Atatürk’ün Bursa ziyaretinin ayrıntıları ile ilgili 6 Şubat tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu bilgiler aktarılmaktadır:

“1 Şubat günü şehrimizde Türkçe ezan ve kamet aleyhinde bir hadise olmuştur. Son tabkikata göre mesele şu şekilde cereyan etmiştir: Bursa’da Ramazanda tatbika başlanan Türkçe ezan ve kamet bayrama yakın Türkçenin yalnız ezana hasri suretile bilinmez bir şekilde tadile uğramış, bunun üzerine alakadarlar tarafından ezan ile kametin tekrar ve behemehal Türkçe okunması ve verilmesi tebliğ edilmiştir. Alakadarlardan bazıları bu vaziyet üzerine vazifelerine gelmemek suretile yeni bir hattı hareket tatbikine başlamışlardır. Hadise günü de vazifesine gelmeyen Ulucami müezzininin yerine cemaatten topal Halil namında birisi ezanı Türkçe yerine Arapça okumuş, bunu gören sivil polis Hamdi Efendi Halil’in adını tesbit etmiştir. Bu ufak hadise cemaat arasında dedikodu uyandırmış ve bu dedikodulardan sonra kamet gene cemaatten tatar İbrahim tarafından Arapça verilmiştir. Namaz kılınmış fakat polis memuru Hamdi Efendinin hareketinden heyecana gelen cemaatten birisi halka hitaben yüksek sesle: “Bu nedir yahu, Yahudiler havralarında, hristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparlarken neden bizi böyle kunnusuz tazyik ediyorlar, gidip derdimizi anlatalım” demiştir. Bu sözleri söyleyenin

²⁹ Cumhuriyet, 21.01.1933, s. 1.

büviyeti henüz tamamen tesbit edilmemiş olmakla beraber bütün şüpheler tatar İbrahim üzerinde toplanmaktadır. Reiscumbur Haz., sabaha karşı saat 5'te Bilecik istasyonuna gelmişler, Bilecik ve Bursa Valileri ve kumandanlarile Belediye Reiserleri tarafından karşılanmışlardır. Gazi Hazretleri, karanlığa rağmen otomobillerle Bursa'ya hareket etmişler ve saat 09.30'da Bursa'ya muvasalat buyurmuşlardır. Gazi Hz., bugün akşama kadar köşklerinde istirahat buyurmuşlardır. Akşama doğru Vali Fatin Bey köşke gitmiş, gazi Hz. tarafından kabul olunmuştur.”³⁰

6 Şubat 1933 Pazartesi

Atatürk, 6 Şubat günü Bursa'da temas ve incelemelerde bulunmuş ve Mudanya üzerinden Gülcemal vapuruyla saat 23.00'e doğru İstanbul'a dönmüştür. Atatürk'ün yanında Adliye ve Dâhiliye vekilleriyle Jandarma Umum Komutanı, bazı milletvekilleri de vardır.

Atatürk, 6 Şubat günü Bursa'dan ayrılmadan incelemeleri ilgili olarak Anadolu Ajansı'na şu demeci vermiştir:

“Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alâkadarlardan malumat aldım. Hadise, haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Her halde cabil mürteciler Cumhuriyet Adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi dini, siyaset ve herhangi bir tahrike vesile asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır, Meselenin mahiyeti esasen din değil, dil'dir. Kati olarak bilinmelidir ki Türk Milleti'nin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hadim ve esas kalacaktır.”³¹

Bursa'da çıkan Arkadaş gazetesi sahibi, gazeteci Rıza Ruşen Yücer 1947'de “Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra” adlı eserinde Bursa olayını kısaca anlattıktan sonra nutkun nasıl söylendiğini şöyle açıklamaktadır:

“O akşam Çekirge yolundaki köşte Atatürk'e bir yemek verildi. Sofrada 13-14 kişi var. O günkü hadiseden dolayı Atatürk'ün gönlünü almak için, bu on dört kişiden birisi: “Efendim, diye söze başladı... Bursa gençliği bu hadiseyi hemen bastıracaktı. Fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü... devam edemedi. Atatürk bir işaretle sözünü kesti: “Bursa gençliği de ne demek?” diye biraz sert, sordu. “Memlekette parça parça, yer yer gençlik yoktur, sadece ve toplu olarak Türk gençliği vardır?” Sonra Türk gençliğinden ne anladığını şöyle tarif etti: “Türk genci inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır; rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı ve bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır,

³⁰ *Cumhuriyet*, 06.02.1933, s. 1.

³¹ *Cumhuriyet*, 06.02.1933, s. 1.; *Vakit*, 06.02.1933, s. 1.

jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır... demiyecektir. Hemen müdahale edecektir. Elle, taşla, sopa ve silâhla... nesi varsa onunla, kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalıyacaktır. Genç, «polis henüz inkılâp ve Cumhuriyetin polisi değildir» diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek; “demek adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lâzım!” Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber; bana, İsmet Paşaya, Meclise telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışmasını, kayırılmasını istemeyecek. Diyecek ki: “Ben, kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve âmilleri düzeltmek de benim vazifemdir...” Atatürk, gözlerini sofradakilerin yüzlerinde dolaştırdı. “İşte benim anladığım Türk genci ve Türk Gençliği! dedi.”³²

O günün bir diğer tanığı olan Atatürk'ün yaveri Cevdet Tolgay, 1 Aralık 1966 tarihli Milliyet gazetesinde şunları söylemektedir:

“Ocak ayının ortasında bir tetkik seyahatindeydik. Son merhale olarak İzmir'e geldik, İzmir'e vardığımızda tarih 31 Ocak 1933'tü. Gazi şubatın ilk üç günü İzmir'de dolaştı. Tetkikat yaptı, Gazi'nin yanında o zamanki iktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında tetkikat yapan bir iktisat heyeti de vardı. 3 Şubat 1933 akşamı, İzmir'de Kordon'daki köşkte akşam yemeği sırasında Bursa'daki ezan olayı intikal etti. İlk gelen haberler Gazi'yi hayli asabileştirdi. Alakadar etti. Devrimlere karşı olan her hareket Gazi'yi şiddetle mukabeleye sevk ediyordu. O zaman devrimler daha yeni idi. Atatürk soyadını da almamıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa idi...” ilk tepki şiddetle 'Bursa'ya baskın yapacağız' şeklinde oldu. Ve hemen hazırlık emrini verdi. O gece İzmir'de verilen baloya gitmediğini hatırlıyorum...” Harekât tarihimiz 4 Şubat 1933 oluyordu. Saat 03.30'da Afyon'a hareket etti. Celal Bayar beyeti İzmir'de kaldı. Afyon'da Antalya gezisinden dönmekte olan Başvekil İsmet Paşa ile buluştuk. Afyon'da İsmet Paşa da trene bindi. Gazi ile İsmet Paşa aynı trende Eskişehir'e kadar özel olarak konuştular. Eskişehir'den sonra İsmet Paşa Ankara'ya, biz Bilecik istikametine hareket ettik. Saat 5'te Bilecik'e geldik. Bazıları Karaköy diyorlar, ben nöbet defterine Bilecik diye kayıt etmişim. “... Bilecik'ten hareketle 9.30'da Bursa'ya geldik. Gazi, gider gitmez işe el koydu. Meşgul oldu. Hadise sanıldığı kadar büyük mahiyette değildi. Fakat ilgililer, hadisenin takibinde gevşek davranmışlardı. Fakat Atatürk olayı, kendi inkılaplarına karşı bir hareket olarak ele aldı, 6 Şubat'ta, ertesi günü Dâhiliye ve Adliye vekilleri geldiler ve işe vaziyet ettiler. İşte o sırada Atatürk, köşkte bu konuşmayı yapmıştır.

³² Rıza Ruşen Yücel, *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra*, Şaka Basımevi, İstanbul, 1947, s. 5-6.

...Köşk şimdiki Çelik Palas Otel'i'nin yanındadır. O köşte, akşam yemeğinde Atatürk sofrada bu konuşmayı yapmıştır. İyice hatırladım. İlk gittiği akşam da konuşuldu. O hava içinde, Atatürk'ün başka türlü konuşmasına da imkân yoktu. Sofrada kimler vardı, şimdi iyice hatırlamıyorum. O gün dolu geçmişti galiba ki, sofrada bulunanların isimlerini kaydetmemişim. Bursa'dan vali, Balıkesir'den kordulu komutanı, Bursa belediye reisi olabilir.”³³

1934 Yılı 4 Mayıs 1934 Cuma

Atatürk, 4 Mayıs günü Yalova'dan Bursa'ya günübirlik ziyarette bulunmuştur. Gezinin ayrıntıları ile ilgili 5 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Reisicumhur Hazretleri, bugün sabah saat sekizde refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa hazretleri olduğu halde Yalova'dan otomobille hareket ederek Orhangazi, Gemlik yolu ile Bursa'ya teşrif buyurmuşlar ve 16'da aynı yoldan Yalovaya avdet buyurmuşlardır. Orhangazi ile Gemlikten geçerek Bursaya muvasalat ve oradan müfaretlerinde çok büyük ve hararetle tezahürat yapılmıştır. Bursa'da çok büyük ve coşkun tezahüratla karşılandı, saat 16.00'da aynı yoldan Yalova'ya döndü.”³⁴

1918 Drama doğumlu Bahri Tüfek 4 Mayıs tarihli Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili anılarında şunları aktarmaktadır:

“Atatürk'ü İkinci kez 1934 yılında gördüm. Köy Muhtarı İbrahim Efendi bütün köyü toplayarak Atatürk'ün Yalova'dan Bursa'ya eski yol üzerinden geleceğini söyledi. Bunun üzerine Atatürk'ün geçeceği yol üzerinde kadın ve çocukların dışındaki köyün erkekleri ve özellikle gençlerle yolun kenarında Atatürk'ü beklemeye başladık. Yol kenarında sadece bizim köyün erkekleri vardı. 5-10 dakika bekledikten sonra Yalova tarafından 7 araba geldi. Atatürk ortadaki arabadaydı. Araba bize yaklaşınca elindeki şapka ile bizi selamladı. Arabalar önümüzden geçip gitti.”³⁵

1935 Yılı 15-17 Temmuz 1935

Atatürk, 28 Haziran'da İstanbul'a gelmiş, 10 Temmuz'dan itibaren beş gün Yalova'da kalmıştır. 15-17 Temmuz tarihleri arasında da Bursa'ya ziyarette bulunmuştur.

³³ Milliyet, 01.12.1966, s. 1.

³⁴ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1934, s. 1.

³⁵ Yüceer, a.g.e., s. 93.

15 Temmuz 1935 Pazartesi

Atatürk, Yalova dinlenmesi sırasında 15 Temmuz 1935 günü Orhangazi, İznik ve Yenişehir yolu ile saat 15.30'da Bursa'ya gelmiş, Vali, parti başkanı ve komutanlar tarafından İznik'te karşılanmıştır. Atatürk, geceyi Çekirgedeki Köşkü'nde geçirmiştir. 16 Temmuz tarihli Kurun gazetesinde şu bilgiler aktarılmaktadır: “*Atatürk bugün saat 16'ya yirmi kala caddeleri dolduran halkın alkışları arasında şehrimizi şereflendirdiler. Doğruca Çekirge yolu üzerindeki köşklarine gittiler. Ulu önder, kısa bir dinlenişten sonra Çekirgede bir gezinti yaptılar. Bu arada eski kaplıcaları gezdiler.*”³⁶

16 Temmuz 1935 Salı

Geceyi Çekirge köşkünde geçiren Atatürk, öğleden sonra köşkten ayrılmıştır. 17 Temmuz tarihli Cumhuriyet gazetesinde o güne dair şu bilgiler aktarılmaktadır: “*Şehrimizde bulunmakta olan Atatürk bugün öğleye kadar köşklarinde istirahat buyurmuşlar ve saat on beşte Cumhuriyet köşküne çıkmışlardır. Burada bir müddet kaldıktan sonra refakatindeki zevatla birlikte Uludağa çıkmışlar ve bir gezinti yaparak şehre dönmüşlerdir. Atatürk dün gece Eski kaplıcaya girip halk arasında bir banyo almıştır. Bursalılar Atatürke kavuştuklarından dolayı derin bir sevinç içindedirler. Her taraf bayraklarla donanmıştır.*”³⁷

17 Temmuz 1935 Çarşamba

Atatürk Bursa'da iki gece kaldıktan sonra 17 Temmuz günü saat 16.00'da Bursa'dan hareket ederek Mudanya yoluyla saat 23.30'da Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür.³⁸ 18 Temmuz tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu bilgiler yer almaktadır: “*Üç gündür şehrimizde misafir bulunan Atatürk bugün öğleye kadar köşklarinde istirahat buyurmuşlar ve saat 16'da Mudanyaya, 17'de de Ertuğrul yatile İstanbula hareket buyurmuşlardır. İlbay, saylav ve kumandanlar Büyük Şafi teşyi etmişlerdir. Atatürk evvelki gece kaplıcalarda bir banyo almışlar ve Çekirgede yaya olarak gezerlerken rastladıkları köylülerle konuşmuşlardır.*”³⁹

1923 İznik doğumlu Ali Fuat Girgin anılarında Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“*Atatürk buraya gelirken arabasının lastiği patlamış. Orhangazi üzerinden gelmekteydi. Kaya ve Ali Osman isimli iki arkadaş onu karşılamaya gitmişti. Biz*

³⁶ Kurun, 16.07.1935, s. 1.; Palazoğlu, a.g.e., s. 833.

³⁷ Cumhuriyet, 17.07.1935, s. 1.

³⁸ Banoglu, a.g.e., s. 156.

³⁹ Cumhuriyet, 18.07.1935, s. 1.

*ilkokuldaydık henüz. Bizi gölün kenarındaki yolun yanına götürdüler. Orada bir-iki saat bekledikten sonra Atatürk'ü karşıda gördük. Sonra arkadaşlar lastik tamir olurken Atatürk'le sohbet etmişler. Onlara İznik'in yerlisi olup olmadıklarını sormuş, onlar da "Evet" demişler. "Bu yolunuzu yaptıracağım." demiş ve emir vermiş ve gölün iki kenarına yol yapıldı. Sonra da geldi Atatürk buraya. Ben de gördüm. Kumbaşı'nda iki arkadaşımız karşıladı. Geldi, belediye bahçesinde oturdu. Etrafında yanında getirdiği arkadaşları vardı. Sabiha Gökçen, Fabrettin Altay, hususi kalem müdürleri vardı. Ayrıca Belediye reisi, il genel meclis üyeleri yanındaydılar. Bahçenin batı tarafına bir çadır kurulmuştu, orada bir saatten fazla oturdu. Sabiha Gökçen ve Fabrettin Altay İznik'teki tarihi yerleri gezdiler. O da burada belediye reisi ile sohbet etti ve burayla ilgili bilgiler aldı. Ondan sonra biz de burada O'nun geliş gününü, bayramla kutlamaya başladık."*⁴⁰

1936 Yılı 6-8 Haziran 1936

Günlerinin büyük kısmını İstanbul ve Yalova'da geçiren Atatürk, 17 Mayıs'ta geldiği İstanbul'dan 6 Haziran'da Bursa'ya geçmiş ve iki gün kalmıştır.

6 Haziran 1936 Cumartesi

Atatürk, 6 Haziran 1936 günü saat 15.30'da Kalamış Vapuru ile Dolmabahçe Sarayı'ndan hareketle 18.30'da Mudanya'ya varmıştır. Bursa Valisi Şefik Soyer ile Askeri Kumandan Salim Cevad tarafından karşılanan Atatürk, saat 18.45'te Mudanya'dan otomobille hareketle Bursa'ya gelmiş ve saat 19.30'da köşke varmıştır.⁴¹

7 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu ifadeler yer almaktadır:

*"Reisicumhur Atatürk Bursayı şereflendirdiler. Atatürk bugün Mudanya yolundan Bursayı şereflendirdi... Atatürk, Bursa'ya gelir gelmez doğrudan Atıcılar-daki Türkkuşu Kursu'na uğradılar. Oradan da Asrî kaplıcaya geldiler. Şehir baş-tanbaşa bayraklarla donatılmıştır. Bursa halkı, aziz önderlerine Atatürk'e kavuş-tuklarından hakiki bir bayram yaşamaktadırlar."*⁴²

7 Haziran 1936 Pazar

7 Haziran günü Atatürk, ilk kadın pilotumuz olan Sabiha Gökçen'in Bursa semalarındaki uçuş gösterisini izlemiştir. 8 Haziran tarihli Akşam gazetesinde günün ayrıntıları şu şekilde aktarılmaktadır:

⁴⁰ Yüceer, a.g.e., s. 202-203.

⁴¹ Kurun, 7 Haziran 1936, s. 1; Cumhuriyet, 7 Haziran 1936, s. 3.

⁴² Cumhuriyet, 07.06.1936, s. 3.

“Yeşil Bursa dün Türk tayyareciliğinin göğüs kabartıcı bir muvaffakiyetine şahid olmuştur. Tayyarecilikteki kudret ve kabiliyetini bir çok muvaffakiyetli uçuşlarıyla isbat etmiş olan ilk kadın tayyarecimiz bayan S. Gökçen, dün saat 16yı 20 geçte Yeşilköy tayyare karargahından bir tayyare ile uçarak Yalova üstünde bir cevelan yaptıktan sonra 35 dakikada Bursaya vasil olmuş ve kendisini karşılamağa gelen Bursa valisi ve vilayet erkanı, korgeneral Fabreddin, kolordu ve fırka kumandanları ve karargah zabitanı, belediye reisi ve belediye heyeti, CHP erkanı, bir çok mektepliler ve Türk kuşu talebesinin takdirkar nazarları önünde mahirane devirlerle ve hakikaten büyük bir muvaffakiyetle yere inmiştir. Bursa belediye reisi, şehir namına bayan Gökçene bir buket ve bir ipekli kumaş, Türk kuşu talebesi de bir buket takdim etmiştir. Reisicumhur Hz. de meydanda bulunmuşlardır. Bayan S. Gökçen, tayyareden inmeden evvel umumun rica ve arzusu üzerine tekrar havalanarak çocukluğunun geçtiği Yeşil Bursa üstünde bir cevelan daha yapmış ve Uludağı dolaşarak aynı maharet ve muvaffakiyetle meydana inmiştir. Genç ve güzide tayyarecimizin müstesna bir cesaret ve kendi sanatını çok iyi bilmekten mütevellid bir emniyet ile yaptığı bu uçuş, meydanda hazır bulunanlar tarafından tekrar tekrar alkışlanmıştır.”⁴³

Aynı tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise şu bilgiler yer almaktadır:

“Bayan Sabihanın tayyaresi görüldü. Atatürk tayyarenin harekâtını dikkatle tetkik buyuruyorlardı. Tayyare meydana iner inmez Büyük Önder, refakatindeki zevatla birlikte tayyareye doğru ilerlediler. Bayan Sabihanın elini sıktıktan sonra tekrar bir uçuş yapmasını emir buyurdular. Sabiha şehir üzerinde güzel bir gezinti yaparak meydana indi. Bu esnada halk tayyarenin etrafını çevirmiş ve ilk kadın tayyarecimizi büyük takdirle alkışlıyordu. Bayan Sabihaya şehir namına Türk kuşundan Neyir isminde genç bir kız bir buket verdi. Bayan Sabiha erkek ve kadın Türk kuşunun uçucu ve paraşütçü arkadaşlarıyla konuştu. Bilahare Atatürk Bayan Sabihayı otomobillerine alarak halkın coşkun tezahüratı arasında köşklerine avdet buyurdular. Büyük Önder akşama doğru yeni Çelikpalas bahçesini şerefletirdiler. Ve bir müddet halk arasında oturdular. Atatürk bahçeden ayrılırken gene halkın coşkun tezahüratı ile uğurlandılar. Akşam yemeğini de Çelikpalasta yediler.”⁴⁴

Sabiha Gökçen anılarında yolculuğunu ve Bursa'da karşılanışını şöyle anlatmaktadır:

“... Atatürk Bursa'ya gitti. Hareketinden önce beni de çağırarak: “Sabiha” dedi; “Şöyle bir gidip dinleneceğim Bursa'da. Sen de uçarak gel. Doğup büyüdüğün yere, hemşerilerinin arasına uçağınla in, onları gururlandır... Emrini yerine getirdim.

⁴³ Akşam, 08.06.1936, s. 1.

⁴⁴ Cumhuriyet, 08.06.1936, s. 3.

Ondan iki üç gün sonra Bursa'ya gittim uçağımla. O devirde Bursa'da iniş yapılacak doğru dürüst bir meydan, ne meydanı, bir ufak pist bile yoktu. O küçük alana inmeye hazırlanırken, binlerce Bursalının etrafını doldurduğunu gördüm. Ellerinde bayraklar, beni karşılıyorlardı. Atatürk ve arkadaşları da oradaydı. Bu manzara beni çok heyecanlandırmıştı. Küçük birkaç akrobasi hareketi yapıp herkesi selâmladıktan sonra indim ve doğruca Ata'nın yanına giderek elini öptüm. O da beni alnımdan öperek halka hitaben şu konuşmayı yaptı: "İşte sizden biri. İşte Bursalı kahraman, korkusuz, çalışkan bir kıztınız... Gökçen yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın takdirini kazanmış bir kıztımızdır. Onun başarılarını, asker olarak da, sivil olarak da gazetelerde okuyor, radyolarda dinliyorsunuz. O, geleceğin Türk kızlarını temsil ediyor. Mavi göklerde çelik kanatlarla uçarak, istikbalin göklerde olduğu inancını perçinleştiriyor. Biz gençlerimizi havacı olarak yetiştirmeye mecburuz. Savaşta ve barışta, uçan gençlerimize büyük görevler düşecektir. Göklerden gelecek her türlü tehlikeye göğüs gerebilmek, yurt topraklarını gerektigince savunmak için, Batılılarla, Batılıların bu en büyük teknolojileri ile yarış etmeye, onlardan geri kalmamaya mecburuz. Havacılık aynı zamanda heyecanlı, cesaret isteyen, özveri isteyen, yerinde kahramanlık isteyen bir yüce spordur. Böyle bir sporu kendilerine uğraşı olarak seçecek olan gençlerimiz, Türklüğe yaraşır bir işle uğraşmış olacaklardır."⁴⁵

8 Haziran 1936 Pazartesi

Atatürk 8 Haziran günü saat 18.00'de Bursa'dan Mudanya'ya doğru hareket etmiştir. 9 Haziran tarihli Tan gazetesinde şu bilgiler yer almaktadır:

"Atatürk saat 18'de Bursalıların candan tezahürleri ve alkışları arasında Mudanyaya hareket ettiler. Vali, Belediye Reisi, Parti Başkanı Mudanyaya kadar Atatürke refakat ediyorlardı. Büyük Önderin İstanbula avdetlerini haber alan Mudanya halkı iskelede toplanmışlardı. Muvasalatlarını müteakip yaşa sesleri ve sürekli alkışlar başladı. Büyük Şef halkın candan tezahüratı ve alkışları arasında Kalamış Vapuru ile İstanbul'a hareket buyurdular. Tayyareci Bayan Sabiha, Atatürkü tayyaresile Mudanyaya kadar teşyi etti. Ve Mudanya afakında müteaddit cvelanlar yaptıktan sonra Eskişehire hareket etti. Atatürk saat 24te Haydarpaşadan Ankaraya hareket etmişlerdir."⁴⁶

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Afet İnan'a yazdığı mektupta o güne dair şu notları paylaşmaktadır:

⁴⁵ Sabiha Gökçen, *Atatürk'le Bir Ömür*, Haz. Oktay Verel, 3. Baskı, Altın Kitapları, İstanbul, 1994, s. 247.

⁴⁶ *Tan*, 09.06.1936, s. 1.

“Sayın Bayan,

Ankara, 10.VI. 1936

Adliye Vekili Bay Ş. Saraçoğlu'ndan aldığım cevabın bir suretini ve Profesör Mirkin-Guetzevitch'in burada kalan mektubunu ilişik olarak sunuyorum. Atatürk, Bursa'da açıldığı Vali tarafından bildirilen yeni kaplıca ve “Çelik Palas” adı verilen oteli görmek ve bir müddet istirahat etmek üzere ayın altıncı günü Bursa'ya teşrif ettiler. Fakat oteldeki bazı yapılan tesisatı beyenmediler. Esasen oraya biraz nezleli hareket etmişlerdi, sesleri hafifçe kısılmıştı. Rahat edemediklerinden orada nezlesi artmak istidadını gösterdi, iki geceden fazla kalamadılar, Ankara'ya hareket buyurdular. Yolda birkaç saat Eskişehir'de de kalıp devairi ve Partiyi ziyaret ettiler, tayyare kıtaatını teftiş buyurdular. Ankara'da birkaç gün Boğazlar ve Meclis işleriyle meşgul olacaklardır. Ondan sonra İstanbul'a dönüp Florya'ya yerleşmek niyetindedirler. Ancak oradaki deniz evinde yapılmakta olan bazı tadilat ve ıslahat henüz tamamiyle bitmediğinden, vakit kazanmak için İzmir'e uğrayıp oradan İstanbul'a geçmeleri muhtemeldir. Atatürk şimdi çok iyilerdir. Sesleri de tamamen düzelmiş gibidir. Sizin imtihanlarınızı merak ediyorlar. Muvaffakiyet dilekleriyle gözlerinizden öpüyorlar. Bayan Sabiha İstanbul'dan Bursa'ya ve oradan Eskişehir'e tayyare ile uçarak gitti ve Eskişehir'de kaldı. Esasen kendisi Askeri Tayyare okulunun ikinci bölüğüne mensuptur. Şimdi orada muntazaman tahsiline devam edecek ve mektepteki tahsilini bitirdikten sonra belki bir müddet de oradaki tayyare alayında kalacaktır. Anneanne, babanız ve evdekilerin hepsi çok iyidirler. Selam ve sevgiler yolluyorlar.

Refikam ve ben saygılarımızı sunarız.

Hasan Rıza Soyak

Riyaseticumhur Umumî Kâtibi”⁴⁷

1908 Bursa doğumlu Ahmet Malcıoğlu 1936 yılında Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili kendisi ile yapılan görüşmede şunları aktarmaktadır:

“Evet bir iki defa gördüm. Bir defasında Atatürk'ün kızı vardı ya uçan Sabiha Gökçen. Bursa'ya ilk tayyare ile gelecek vilayet böyle sıralandı, ben de vardım onların arasında. Genç yaşımda ben de yer ederdim onların arasında yani çağırılan insan olurdum. Gittik, ben ilk defa Atatürk ile yakın olacağım orda. Şimdi ben kendi kendime düşünüyorum, şimdi uçak nasıl iner? rüzgara karşı, rüzgarı arkasına almaz tayyare diyorum. Öyle ise rüzgar nerden esiyor? böyle ben gideyim aşağıda durayım Atatürk oraya gelir. Hakikaten öyle oldu. Ben gittim aşağıya, biraz sonra da Atatürk geldi tesadüfen yan yana olduk. Geldi Sabiha Gökçen indi ondan sonra karşıladılar. Bursa valisini yanına aldı, Bursa'nın üstünde bir dolaştılar.”⁴⁸

⁴⁷ A. Afetinan, *Atatürk'ten Mektuplar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 78-79.

⁴⁸ Yüceer, a.g.e., s. 12.

1912 Bursa doğumlu Ahmet Celil Toptan ise anılarında o tarihlere dair şunları aktarmaktadır:

*"Atatürk'ü gördüm ve Atatürk'ün bulunduğu birkaç yerde bulundum. Atatürk Bursa'ya geldiği zaman Çelik Palas'a gelirdi. Biz de oynadığım Acar İdman Yurdu Kulübü ile karşılamaya gittik Atatürk'ü. Atatürk'ü orada gördük ve coşkuyla onu karşıladık. Atatürk'ü görünce çok heyecanlandık ve ağladık. Bir gün Çelik Palas Otel'i'nin salonuna Atatürk "Herkes buyursun? demiş. Bizde salona girdik, 5-6 arkadaş. Koridorun içerisinden geçtik, alafranga çalışıyordu. Birkaç kişi bize bakıyordu. Biz gidene kadar boş yer kalmamış, aramızda 10 metre falan yok, Atatürk'ün karşısına geçtik. Atatürk ceketini çıkardı. Beyaz kısa kollu, ipek gömleği vardı. "Alafranga gitsin, alaturka gelsin? dedi Atatürk. O zaman Safiye Ayla ve başka şarkıcılar geldi. Atatürk "Kara Safiye, Afişininin kaşları kara şarkısını söyleyin, bakalım? dedi. Sonra "Bu şarkıyı kim biliyorsa iştirak etsin!" dedi. Bizde 5-6 arkadaş iştirak edince, Atatürk, "Yaşayın gençler! Yaşayın gençler? dedi."*⁴⁹

1938 Yılı 1-3 Şubat 1938

22 Ocak 1938 günü Ankara'dan İzmit-Derince yoluyla Yalova'ya gelen Atatürk, Otel Termal'in ilk konuğu olmuş, onu ölüme götüren hastalığı da burada teşhis edilmiştir. Atatürk, 1 Şubat 1938'de Yalova'dan Bursa'ya hareket etmiştir.⁵⁰

1 Şubat 1938 Salı

Orhangazi üzerinden Bursa'ya gelen Atatürk Gemlik'e uğramış ve Suni İpek fabrikasını ziyaret etmiştir. Konu ile ilgili 2 Şubat tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu bilgiler aktarılmaktadır:

"Reisicumhur Atatürk bugün yüksek huzurlarile Bursayı şereflendirmişler ve emsalsiz tezahüratla karşılanmışlardır. Büyük Önder, bugün öğle yemeğinden sonra refakatlerinde Başvekil Celal Bayar, Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, İktisad Vekili Şakir Kesebir, General Kazım Dirik, meb'uslar ve mutad zevat olduğu halde Yalovadan hareket etmişlerdir. Yalovaya civar köylüler, Büyük Önderin geçeceği yollara dökülmüşlerdi. Orhangazi kasabası baştanbaşa donanmış, kaymakam ve diğer hükümet erkânı Atatürk'ü kaza hududunda karşılamışlardır. Atatürk, yollara dökülen halk tarafından hararetle selamlamış ve saat 14.45'te Gemliğe gelmişlerdir. Gemlikliler, Büyük Şefi şehir methalinde büyük tezahüratla karşılamışlar ve epey zamandanberi görmedikleri Büyük Önderlerini hasretle selamlamışlardır. Atatürk doğruca

⁴⁹ Yüceer, a.g.e., s. 19-20.

⁵⁰ Cumhuriyet, 02.02.1938, s. 1.

Sungipek fabrikasını şerefleştirmiştir. Fabrika, bayraklarla süslenmişti. Büyük Önder, fabrikanın defterine: "Sümer Bank fabrikasını ziyaretten duyduğum bah-tiyarlık büyüktür. Millet için kutlu olmasını dilerim." Cümlelerini yazmışlardır. Atatürk ve maiyetlerinde bulunanlar müteakiben Bursaya müteveccihen hareket etmişlerdir. Atatürkün ziyaretinden sonra ayrıca bir küşad resmi yapılmasına lüz-um görülmemiş ve Sungipek fabrikası bugünden itibaren işlemeye açılmıştır. Ulu Önder saat 16.10'da Bursayı şerefleştirmişlerdir. Atatürkü karşılamak için gün-lerdenberi hazırlanan Bursa halkı Cumhuriyet meydanında mahşeri bir kalaba-lık halinde toplanmıştı. Atatürk şehir hududuna girer girmez toplar atılmağa ve fabrikaların düdüklere ötmeğe başladı. Cumhurreisimizin otomobili doğru-ca Cumhuriyet meydanına dâhil oldu ve Ulu Şef otomobilden indiler. Vali Şefik Soyer, Orgeneral Fahreddin Altay, Korgeneral Sabit, Parti, hükümet erkânı ve di-ğer rical Büyük Şefi takib ediyorlardı. Atatürk burada selam resmini ifa eden as-keri kıtaatı teftiş ettikten sonra halkın ve mekteblilerin görülmemiş tezahüratı ara-sında yürüyerek sinema binası önüne kadar geldiler. Orada açık bir otomobile bi-nerek halkın sürekli alkışları ve "yaşa" sesleri arasında ikametlerine tahsis edilen Çelikpalasa gittiler."⁵¹

Atatürk, saat 17.00'de Ticaret Odasını ziyaret etmiş ve 18.00'de Bursa Halke-vinde verilen çay davetine katılmıştır. Halkevi orkestrası tarafından verilen konseri dinleyen Atatürk, Bursa Halkevinin faaliyetleri konusunda da bilgi almıştır. Habe-rin devamında şu bilgiler aktarılmaktadır:

"Başvekil ve Vekiller saat on dokuzda doğru Çelikpalasa döndüler. Gece, Bursa, şimdiye kadar görülmemiş şekilde tenvir edilmişti. Muazzam fener alayı yapıldı. Binlerce halk büyük tezahüratla Çelikpalasın önünde toplanarak Ulu Öndere bağ-lılıklarını ve sevgilerini ıblâğ etmiştir. Büyük Şef üç defa otelin balkonuna çıkarak halkı selamlamak suretile bu coşkun tezahürata mukabelede bulunmuşlardır. Re-isicumhurumuzun Başyaveri Celal Öner halka hitab ederek şu sözleri söylemiştir: "Ben, Atatürk'ün başyaveriyim; Atatürk, gösterdiğiniz sevgi ve saygıdan dolayı çok memnun kaldılar, memnuniyet ve teşekkürlerinin size ıblâğına beni memur etti-ler, aynı zamanda rahatsız olmamanızı da size söylemekliğimi emir buyurdular. Lütfen istirahat ediniz." Başyaverin bu sözlerini dehşetli bir alkış tufanı takib et-miş ve halk "biz rahatsız olmayız. Siz var olunuz!" diye bağirmiştir. Halk kütlesi bir müddet daha tezahürata devam ettikten sonra Cumhuriyet marşını söylüyerek yavaş yavaş dağılmağa başlamıştır. Halkın Çelikpalas önündeki hududsuz teza-huratından fevkalade mütehassis olan Cumhurreisimiz Bursa Valisi Şefik Soyeri nezdlerine çağırarak duygularını şu veciz sözlerle hulasa etmişlerdir: "Halkın

⁵¹ *Cumhuriyet*, 02.02.1938, s. 1.

*bana karşı gösterdiği bu ilgiden fevkalade mütehassis oldum. İnkılabın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım." Bursa Valisinin vaki istirhamı üzerine Atatürk Bursalıların misafiri olarak burada kalmağı kabul buyurduklarını tebşir buyurmuşlardır. Büyük Şefin sözleri ve müjdesi derhal hoparlörlerle halka bildirilmiş ve yeniden coşkun tezahürata vesile olmuştur."*⁵²

1 Şubat gecesi sofrada, Avrupa'da kıyasıya savaşa hazırlanan devlerin savaş stratejileri üzerine tartışma açılmıştır. O zamana değin, giderek güçlenen Alman orduları karşısındaki en iyi savunma mevziinin "Maginot Hattı" olduğu görüşü yaygındır. Ama Atatürk, o engin seziş yeteneğiyle, gelecekteki Dünya Savaşı'nın, ağırlıkla zırhlı tümenlerin kullanılacağı bir "yıldırım savaşı" niteliğinde olacağını görmüş ve berkitilmiş savunma mevzilerinin hiçbir işe yaramayacaklarını anlamıştır. O gece, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

*"Geçen gün bana zırhlı savunma hatlarından söz ediliyordu. Örneğin Maginot'tan... Benim kanım belki biraz aykırı düşecek ama... Israr ederim ki, bu hatların yararına inanmıyorum. Zira savaşı insan yapar. Bu nedenle insanın toprak üstünde bulunması gereklidir. Köstebek gibi toprak altında, beton koruganlarda veya zırhlı kulelerde oturtulacak bir kuvvet, önceden savaş dışı edilmiş bir kuvvet sayılmalıdır. Manevra yeteneğini kendi kendine yok etmiş olmakla, bir savaşta yenilgiden başka ne kazanılabilir bilmem..."*⁵³

2 Şubat 1938 Çarşamba

Atatürk, 2 Şubat günü halkın yoğun ilgisi altında Merinos fabrikasının açılışını gerçekleştirmiştir. 3 Şubat tarihli Akşam gazetesinde günün ayrıntıları şu şekilde aktarılmaktadır:

"Bugün Bursa tarihi günlerinden birini daha yaşadı. Yalnız şehirliler değil köylüler de bütün sokakları dolduruyordu. Bütün dükkânlar kapalı idi. Her taraf bayraklarla donatılmıştı. Daha öğleden itibaren hükümet meydanındaki hoparlör Atatürk'ün Merinos fabrikasını açacağını ve halkın o civara giderek mevki almasını bildiriyordu. Havanın yağmurlu olmasına rağmen halk Merinos fabrikasına giden asfalt yolun kenarlarında toplanmışlardı. Ön sırada erkek talebeler, karşılarında kız talebeler daha arkada da bayrakları ile gelen bütün teşekküller mevkiilerini almışlardı. Bursanın köylüleri atlarına binerek spor meydanını doldurmuşlardı. Atlı köylüler bilahare yapacakları geçid resmine hazırlanıyorlar, birtaraftan da davul zurna önünde milli oyunlar oynuyorlardı. Tam saat 16da herkes yerli yerinde bulunuyordu. Atatürk refakatlerinde Başvekil B. Celal Bayar, Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri B. Şükrü Kaya, İktisad Vekili B. Şakir

⁵² *Cumhuriyet*, 02.02.1938, s.1. ve s. 7.

⁵³ Akkılıç, a.g.e., s. 100.

Kesebir, Nafia Vekili B. Ali Çetinkaya ve mutad zevat olduğu halde halkın coşkun tezahüratı arasında Merinos fabrikasını şereflelendirdiler. Atatürk fabrikayı tedkik etmek üzere içeride kaldılar. Başvekil B. Celal Bayarla diğer vekiller halkın karşısına geldiler. Evvela Bursa şebri namına Belediye Reisi B. Neşet Bursalıların hissîyatına tercüman olan heyecanlı bir nutuk söyledi. Bundan sonra Başvekil B. Celal Bayar irticalen bir nutuk irad etti.... Atatürk ve arkadaşları, Celal Bayarın nutkundan sonra otomobillerine binerek fabrika binalarının arkasındaki yolları dolduran halkın alkışları arasında ana binanın kapısı önüne gelmişlerdir. Burada Sümer Bank umumi direktörü B. Nurullah Esad beyaz bir pamuk yastık üstünde fabrikanın altından mamul Sümer Bank alameti şeklindeki anahtarını Atatürke takdim etmiştir. Atatürk alkışlar arasında kapıyı açmışlardır. Fabrika kapısının önünde Merinos cinsi koyunlar bekletiliyordu. Başvekil C. Bayar da nutuklarında izah ettikleri gibi yün sanayiinin belli başlı iptidai maddesi koyunların yapağıdır. Büyük Şef fabrikadaki imalatın bütün merhalelerini yapağının temizlenmesinden, taranmasından, iplik halinde derece derece bükülmesine, boyanmasına ve nihayet kumaş olmuş eşkaline kadar safha safha alaka ile tedkik buyurmuşlardır. Fabrika müdürü B. Ömer Lütfi Büyük Şefe fabrika hakkında izahat veriyordu. Atatürkün her ayak bastığı kısımda makineler faaliyete geçiyor ve işlemeğe başlıyorlardı. Atatürk fabrikanın gezilmesi bitince fabrika defterine ihtisaslarını kaydetmek üzere müdürlük kısmına çıkmışlardır.”⁵⁴

Atatürk fabrikanın defterine şu satırları kaydetmiştir:

“Sümerbank Merinos fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci arttıracaktır. Bu eser yurdun hususile Bursa bölgesinin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir. Eserin başarılmasından Ekonomi Bakanlığını tebrik ederim. Sümerbank Direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi ve tam düzenli idarede direktörüne başarılar temenni ederim. K. Atatürk”⁵⁵

Atatürk, Bursa ziyareti esnasında daha önce emir erliğini yapan Güllüce Köyü Muhtarı Ali ile karşılaşmış ve aralarında kısa bir sohbet gerçekleşmiştir. Yılmaz Akkılıç bu karşılaşmaya dair şu notları aktarmaktadır:

“Atatürk, Merinos Fabrikasının açılma merasiminden sonra Çelik Palas'a dönmek üzere fabrikadan ayrılırken köylüler arasından sevinç içinde fırlayan Güllüce Köyü Muhtarı Ali, Büyük Önderin önüne gelmiş ve Şefe hitap ederek: “Atam, beni tanıdın mı? demiştir... Ben Anafartalar'da ve ondan evvel de Sivas'ta senin emirberliğini yaptım... Hatırlıyor musun; hani Anafartalar'da üç bölükle

⁵⁴ *Akşam*, 03.02.1938, s. 1-2 ve 9.

⁵⁵ *Son Telgraf*, 03.02.1938, s. 2.

bir fırkaya hücum etmiştik... Seninle beraber çok kara günler geçirdik. Beni hatırladın mı, Atam?” “Evet Ali... Bana eski hatıralarımı bir daha yaşattın... Çok heyecanlandım... Bana bütün bildiklerini söyle...” Ali, Büyük Şefin emirberliğinde bulunduğu beş senenin hatıralarını anlatmağa başlamıştır. Biraz pepeme olan Ali, bazı kelimeleri tam olarak söyleyemiyor ve o zaman Atatürk bunları tamamliyordu. Ali'nin anlatması bitince Atatürk: “Ali seni gördüğüm için çok memnunum, var ol, dinç ve kuvvetlisin...” Güllüce Köyü Muhtarı cevap verdi: “Atam, sen Cumburreisi oldun, ben de Güllüce Köyü'ne muhtar oldum, senin sayende... Seni memnun ve neşeli gördüğüm için yüz sene yaşasam bu kadar sevinmezdim. Sen var ol Atam... Sana, istediğin anda her Türk gibi canımı vermeğe hazırım... Sen var ol...” “Bu sözlerden ve karşılamadan fevkalâde mütebassis olan Atatürk Ali'nin elini sıkarak otele döndü...”⁵⁶

Fabrika gezisi sonrası Çelik Palas'a dönen Atatürk, akşam Bursa Belediyesi tarafından düzenlenen baloya iştirak etmiştir. Atatürk Bursa'da kaldığı süre boyunca Bursalıların göstermiş olduğu ilgiden ve Çelik Palas'tan çok memnun kalmış, şahsına ait hisselerle birlikte Köşkü⁵⁷ de Çelik Palas'ın gelişmesi için mektupla Belediye'ye bağışlamıştır. Mektup, 2 Şubat akşamı baloda Belediye Başkanı Neşet Kiper tarafından okunmuştur.

“Bay Neşet Kiper

Bursa Belediye Reisi

Bu defa Bursa'yı ziyaretim münasebetiyle Bursa'nın resmî ve hususî bütün teşekkülleri ve güzel şehrinizin bütün vatandaşları tarafından hakkımda izhar edilen sevgi ve saygıdan çok duygulandım. Modern bir zihniyetle ve temiz bir konforla vücuda getirilen Çelik Palas'ta beni konuklayan Bursalıların yüksek misafirperverliklerinden çok mütebassis oldum. Burada Türk Milletinin siyâsî ve medenî yüksekliğini gösteren parlak deliller gördüm. Bundan mütevellit tahassüs ve teşekkürlerimin sevgili Bursalılara iblâğını rica ederim.

Bursa kaplıcalarının büyük ve medenî ihtiyaçlarından birini karşılayan Çelik Palas otelinin, Bursa Belediyesinin de himmet ve muavenetiyle daha inkişaf edebilmesini temin için bu otelin ait olduğu şirketteki (34.830) Türk liralık hissemi

⁵⁶ Akkılıç, a.g.e., s. 105.

⁵⁷ Bursa Atatürk Köşkü, bir süre sonra Çelik Palas'la birlikte Emekli Sandığı Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Emekli Sandığı, 1965 yılında (Atatürk Müzesi) yapılmak üzere Köşkü yeni baştan onarmış ve Millî Eğitim Bakanlığına devretmiştir. Bakanlık, bugün Çelik Palas'ta bir odada toplanan Köşke ait malzemeyi uzmanlarına incelettirmiş ve Köşkün, eşyası ile birlikte bir müze olarak tanzime başlamıştır. Mehmet Önder, *Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri*, TTK Yayını, Ankara, 1970, s. 88-89.

Belediye'ye terk ediyorum. Aynı zamanda vaktiyle Bursa Belediyesinin (1923) tarihinde bana hediye etmiş olduğu otel bahçesine muttasıl Köşkü de bütün müştemilatı ile Belediye'ye hibe ettim. Bu Köşk otelin bir aneksi olarak kullanılacak ve Bursa Belediyesi bu köşkün bedelini takdir ettirerek Şirketten o miktar hisse senedi mubayaa edecektir.

2 Şubat 1938 K. ATATÜRK⁵⁸

Neşet Kiper'in mektubu okuması üzerine Avukat Hulusi Bey, Bursa namına cevap vererek Bursalıların minnet ve şükranlarını bildirmiştir. Atatürk, kendisine hitap eden Avukat Hulusi Bey'e cevaben şu beyanatta bulunmuşlardır - ki bu hitabe kendisinin doğrudan doğruya halka yaptığı son hitabedir:

"Kıymetli hatip arkadaşımızın sözleri, benim üzerimde çok büyük hassasiyet uyandırdı; bunun derecesini ifade etmek bence mümkün değildir. Fakat Bursa'ya ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim; tarihte ve cihanda en büyük imparatorluklar kurmuş olan Türkler de evvela dikkat nazarlarını Bursa'ya bu kıymetli şehre tevcih etmişlerdir. Onun kıymetini anlamış ve ifade etmiş isem çok bahtiyarım. Bursa inkılâp hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, kabiliyet ve kudretleriyle bu müşkül zamanları subuletle atlatmışlardır. Biz de kendilerine kavuşmak bahtiyarlığına nail olduk. Bugün o bahtiyarlığın safhalarından birini idrak etmekle mesut olduğumu ifade edebilirim."⁵⁹

3 Şubat 1938 Perşembe

3 Şubat 1938 günü Bursa'dan, Mudanya'ya ve oradan Ege vapuru ile İstanbul'a hareket etmiştir.

Atatürk'ün hastalığı hakkında ilk teşhisi koyan ve tedaviye başlayan Nihat Reşat Belger'den alıntı yapan Ruşen Eşref Ünaydın, Gazi'nin 1-3 Şubat 1938 tarihli Bursa gezisi ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

"Atatürk'ün Yalova'daki kısa tedavisinden alınan tesir memnuniyete şayandı, çünkü hem kaşıntı azaldı, hem de bir zamandan beri kesilmiş olan iştihası düzeldi, orada bir kilo bile kazandı. Atatürk bu halden ve görülen farktan çok memnun oldu. Neşesi arttı ve hatta 10'uncu gün kaşıntıdan eser bile kalmamıştı. Hülasa vaziyetinde hissedilir bir iyilik kendini gösterdi. Fakat Atatürk, Yalova'ya geldiğinin 12'nd günü bu tedaviye hiç değilse üç hafta devam etmesi için ettiğim ısrarlı ricaya rağmen, her ne sebeptense Bursa'ya gitti. Bursa'da bir gün ve bir gece kalmış, sonra Termal otele uğramaksızın doğrudan İstanbul'a geçmiş ve bildiğime göre Bursa'da geçirdiği geceden sonra dönüşte soğuk almış, Saraya keyifsiz olarak gitmiş. Ertesi

⁵⁸ Cumhuriyet, 03.02.1938, s. 8.

⁵⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2014, s. 697-698.

akşam da rahatsızlığının devam etmesine rağmen Park Otel'e gitmiş, saat 4.00'e kadar kalmış; yani eski hayatına dönmeyi bir defa daha denemiş."⁶⁰

1914 Bursa doğumlu Zehra Gültan Atatürk'ün son Bursa ziyareti ile ilgili şu değerli bilgileri paylaşmaktadır:

*"Atatürk, Merinos Fabrikası'nın açılışına gelmişti. Biz de buradan Merinos Fabrikası'na ayağımızda takunyalarla yürüyerek gittik. "Ey Bursalılar size bir etmek teknesi bıraktım. Bu kapıya gelen kimseyi iş yok deyip geri çevirmeyeceksiniz. Herkes buradan iş bulacak, çalışacak" dedi. Atatürk konuşma yaparken kardeşim Suna'yı gözüne kestirmiş, parmağıyla işaret edip yanına çağırırdı. Kardeşim de o zaman daha küçük bir çocuktuk, birden inanmadı "paşam ben mi geleceğim" dedi. Öyle deyince Atatürk'ün iyice canı kaynadı Suna'ya. Yanına aldı, onu konuşturdu. Baktı ki bu çok akıllı bir çocuk. "Sen buralarda ziyan olma. İyi bir iş tut" demiş. "Paşam hangi işi tutayım, bu fabrikaya mı çalışmaya geleyim?" demiş Suna. Sonra nasıl olduysa Bursa valisi bizi ziyarete geldi. O da Suna'yı gördü, anneme "Hocanne bu kızı bana vereceksiniz, onun eğitimiyle ben bizzat ilgileneceğim" dedi. Annem başta karşı çıksa da aldı onu Ankara'da hemşirelik okuluna yazdırdı. Kardeşim çokta iyi bir hemşire oldu. Anadolu'da görev yaptı. Ebelikte yaptı. Çok iyi bir insandı ve çok iyi bir hemşireydi. Mahalleye gelince de komşular doğum için gelip onu çağırırlardı. Herkesin yardımına koşardı. Çok iyi bir hemşireydi."*⁶¹

Bir diğer tanık 1925 Pazaryeri doğumlu Necati Akgün şunları aktarmaktadır:

"Atatürk'ü 1938'de en son gelişinde gördüm. 1 Şubat 1938 günü dediler ki Atatürk Bursa'ya gelecek. Biz hepimiz, ilkokul ortaokul, Kız Lisesi, Erkek Lisesi, Muallim Okulu ve Askeri Lise Atatürk Caddesi'nde yani düşünemeyeceğiniz kadar vatandaş ilgisi vardı. Hafif yağmur çiseliyor. Atatürk Gemlik'e uğramış, Gemlik Fabrikasını açmış ondan sonra geldi. Atatürk gelir gelmez, ortalık bir karıştı herkes saldırdı Atatürk'ü görmek için, asker filan vatandaşı tutamadı. Arabaya bindi Atatürk, yavaş yavaş giderken araba biz de arkasından gittik. Bu arada yağmur bızlandı, Biz Çelik Palas'ın önüne kadar gittik tabi bu arada bağıırıyoruz ediyoruz. Atatürk balkona çıktı halka hitap etti, ama bayağı ara var anlayamadık biz ne dediğini. Sonra yaveri geldi dedi ki, "Atatürk çok üzülüyor. Çok memnun ancak burada siz yağmurun altında olduğunuz için üzülüyor. Bu nedenle dağılın. Rica etti." dedi. Kâmil diye bir arkadaşım vardı, Atatürk şerefine bir balo verilecek diye, belediye salonunda Merinos'ta derler yanlışır belediye salonunda verilmiştir o balo 1938'de. Zaten tek salon oydu o tarihlerde hiç unutmam biz gittik Kâmil ile belediye salonunun önüne orada belediyenin bir motosikleti bir de onun görevlisi

⁶⁰ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*- Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat, TTK Yay., Ankara, 1959, s. 18.

⁶¹ *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri IV Emirsultan, Karamazak, Musababa, Piremir, Teferrüç*, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 20017, s. 399.

vardı. Ona sorduk ne zaman gelecek diye. “Siz çok mu görmek istiyorsunuz Atatürk’ü?” dedi, bizim elimize bir sürü paketler verdi, beraber belediyenin merdivenlerinden çıktık, salona girdik. Hiç görmemişim o zamana kadar böyle büyük bir salon, tuvaletli kadınlar filan. Biz bir odaya girdik elimizdekiler! bıraktık ama Atatürk’ü göremedik. “Ben şöyle çıkayım, Atatürk’ü göreyim?” dedim, daha çıktım şöyle baktım omzumda bir el kendimizi kapının önünde bulduk. Şimdi Atatürk o gece çok memnun olmuş halkın büyük ilgisi ve sevgisi karşısında ilk önce sarı zeybeği oynamış arkasından da harmandalı oynamış. Bu arada biraz da terlemiş ve salondan çıkmış herkes lavaboya gidiyor zannederken o merdivenlerden aşağıya iniyor ve doğru caddeye çıkıyor. Bursa’yı da çok iyi biliyor. Atatürk başlamış Uluca-mi’ye doğru yürümeye berbat bir hava var yağmur yağıyor. Arkasından koşmuşlar paltosunu atmışlar sırtına, sonra otele geri getirmişler. Ertesi gün tabi 2 Şubat Merinos’un açılışı biz yine orada hazırız. İşte o gün Atatürk’ü daha yakından gördüm yani şöyle on metre filan uzaklıktaydı. Üzerinde siyaha yakın bir elbise vardı, Atatürk’ü soluk gördüm açıkçası Atatürk’ü daha neşeli daha dinlenik hayal ediyordum, soluk gördüm. Meğer o gece hastalanmış, ateşlenmiş ilaç alıp öyle gelmiş.”⁶²

O tarihlerde Bursa Kız Muallim Mektebi öğrencisi olan ve daha sonraları da aynı okulda felsefe öğretmenliği yapan 1925 Bursa doğumlu, Berrin Yükseler Cingil anılarında şunları anlatmaktadır:

“Atatürk bizim için en başarılı, örnek alınacak, bizim yetişmemizi sağlayan insandı. Atatürk’ü gördüm ben ve sonra ölüm gününde bu anımı hep öğrencilerime anlattım. 1938’de Atatürk Merinos Fabrikası’nın açılışını yapmak için Bursa’ya gelmişti. Bütün okullar Atatürk Caddesi’nde iki taraflı sıralandık. Biz de okul olarak Tayyare Sineması’nın önünde duruyorduk. İnönü Caddesi’nden Atatürk üstü açık bir araba içinde geçti. Bütün öğrenciler büyük bir sevgi gösterisiyle karşıladık. Bizi selâmladı. Ertesi gün Merinos Fabrikası’nın açılış günüydü. Bu sefer Stadyum’un olduğu caddenin iki tarafına sıralandık. Hafif bir yağmur çiseliyordu. Atatürk fabrikayı açmış, arabasıyla yavaş yavaş geçiyordu. Yine hepimizi selâmladı. Böylece Atatürk’ü 2 kere görmüş oldum.”⁶³

1925 Bursa doğumlu ve 1938’de Necatibey Kız Enstitüsü öğrencisi olan Seher Değerlisoy ise anılarında Atatürk’ün aynı tarihli Bursa ziyaretine dair şunları aktarmaktadır:

“Atatürk’ü öldüğü sene gördüm. 1938 yılında Merinos’u açmak için Bursa’ya geldi. Kılık kıyafetimi beğendiklerinden beni Atatürk’ün yanına gitmem için seçtiler. Biz bir tabur öğrenciydik. Atatürk öğrencileri çok severdi. Önümüzde durdu;

⁶² Yüceer, a.g.e., s. 122-123.

⁶³ Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi, Ed. Aysun Dönmez, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012, s. 116.

"Merhaba çocuklar" dedi ve hepimizin başını, ayrı ayrı hiçbirimizi atlamadan okşadı. Atatürk'ü yakından görme fırsatı yakaladım. Resimlerinde hep genç haliyle görüyoruz ya ben o gün eve dönünce 'Hiç resimlerindeki gibi değil. Atatürk hasta, ölecek' demişim ve ağlamışım. Zaten kendisi Bursa'ya geldiğinde hastaymış. Birkaç ay sonra da Atatürk'ün ölüm haberi geldi. Haberi aldığımızda okuldaydık. Kendimizi yerden yere attığımızı hatırlıyorum. Sanıyorum hepimizi bahçeye topladılar ve orada Atatürk'ün öldüğünü duyurdular. Bakiye Koray müdürümüzdü. Atatürk heykelinin bulunduğu yerde haftalarca meşaleler yandı. Hatta ben de bir gece babama kendimi götürttüm ve heykelin önünde saygı duruşunda bulundum. İnsanlar sürekli grup grup heykelin önüne giderek saygı duruşunda bulundular. Atatürk ölüm yıldönümlerinde çok canlı anılırdı. Bütün öğrenciler okulun salonunda toplanır ve her sene aynı heyecanla yâd edilirdi. Atatürk, Safiye Ayla'nın sesini çok beğenirdi. Onu yaşatmak için o plakları bile dinletirlerdi. Çok önem verilirdi."⁶⁴

1926 Gürsu doğumlu Behsat Erol ise şu bilgileri aktarmaktadır:

"Şubat ayıydı, ben teyzeme gitmiştim, Setbaşı'na. Ablam vardı, "Atatürk, Bursa'ya gelecek!" dedi. Merinos'un orası o dönemde bomboştu, Fomara bomboştu, bir bina vardı. Garajın olduğu yer ise çöplüktü. Atatürk geldi. Başbakan Celal Bayar, kız kardeşi Makbule Hanım, Pilot Sabiha Gökçen, Vali Şefik Soyer Bey. Bursa'da konuştu ve kurdeleyi kesti. Ben oradaydım. Gemlik'te Suni İpek Fabrikası onun zamanında yapıldı. Atatürk'ü Gemlik'te de Bursa'da da gördüm. Atatürk vefat ettiğinde herkes matem tuttu. Geceleri Ramazan davulu çalmıyordu. O gece davul çalınmadı. Davulcular kapıları tak taklayarak sabur için uyandırdılar. Nutuklar verildi, konuşmalar oldu."⁶⁵

Sonuç

Dönem gazeteleri ve tanıkların anlatımları ile 1929-1938 yılları arasında Atatürk'ün Bursa'ya 9 defa geldiği görülmektedir. 1929'da Bursa'ya ilk geldiği tarih, 21-22 Ağustos 1929'dur ve 1938'de Bursa'ya düzenlenen son gezi ise 1-3 Şubat 1938'dir.

Atatürk'ün bahsedilen tarihler arasında gerçekleşen ziyaretlerinin bazıları yurt gezilerinin bir parçası iken bazıları da İstanbul ve Yalova'da bulunduğu dönemlerde gerçekleştirdiği hususi Bursa ziyaretleridir. Yine bu gezilerden 5-7 Şubat 1933 tarihleri arasındaki ziyareti, tarihimizde "*Bursa Olayı*" olarak kayıtlara geçen ve ezanın Türkçe okunmasına tepki olarak ortaya çıkan olaylar üzerine gerçekleşmiştir.

⁶⁴ Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Necatibey Meslek Lisesi, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012, s. 217.

⁶⁵ Yüceer, a.g.e., s. 182.

Atatürk'ün Bursa'ya son ziyareti Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikaları'nın açılışı üzerinedir. Türkiye'de Devletçilik döneminin iki önemli fabrikası, 1-3 Şubat 1938 tarihleri arasında bizzat Atatürk tarafından açılmıştır. Atatürk Bursa'da kaldığı süre boyunca Bursalıların göstermiş olduğu ilgiden ve Çelik Palas'tan çok memnun kalmış, şahsına ait hisselerle birlikte Köşkü de Çelik Palas'ın gelişmesi için Bursa Belediye'sine bağışlamıştır.

Gezileri esnasında 52 il merkezini ziyaret ettiği belirtilen Atatürk'ün, İstanbul, Yalova ve İzmir'den sonra Bursa en çok kaldığı iller arasındadır. Dönem gazetelerinin ve tanıklarının ifadeleri açıkça göstermektedir ki Ata'nın her ziyareti, Bursa kent tarihi ve belleğinde izleri günümüze kadar süren önemli etkiler bırakmıştır.

Kaynakça

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Kurun

Servetifünun

Son Telgraf

Tan

Vakit

Kitap ve Makaleler

AFETİNAN A., *Atatürk'ten Mektuplar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

AKKILIÇ, Yılmaz, *Atatürk ve Bursa*, İkinci Baskı, BURDEF Yay., İstanbul, 1999.

BANOĞLU, Ahmet Niyazi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2011.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi, Ed. Aysun Dönmez, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Necatibey Meslek Lisesi, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012.

Bursa'nın Tarihi Mahalleleri IV Emirsultan, Karamazak, Musababa, Piremir, Teferrüç, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 20017.

GÖKÇEN, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Haz. Oktay Verel, 3. Baskı, Altın Kitapları, İstanbul, 1994.

Işıklar Askeri Lisesi Tarihi, Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, Bursa, 1999.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kronolojisi 1918-1938*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri*, TTK Yayını, Ankara, 1970.

- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1975.
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk*, (1928-1938) Cilt II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2014.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı- Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, TTK Yay., Ankara, 1959.
- YÜCEER, Saime, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2005.
- YÜCEL, Rıza Ruşen, *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra*, Şaka Basımevi, İstanbul, 1947.